

Nestandarta nodarbinātības veidi: Jaunākās tendences un nākotnes perspektīvas

Ievads

Šajā dokumentā galvenā uzmanība ir pievērsta nestandarta nodarbinātības izaugsmei pēdējos desmit gados. Tajā konstatēts, ka, izņemot nepilna darbalaika darbu, nestandarta nodarbinātība minētajā laika posmā nav palielinājusies. Tomēr gan pagaidu līgumu, gan pašnodarbinātības īpatsvars bija pieaudzis, dažās dalībvalstīs — diezgan ievērojami, ilgā ekonomikas uzplaukuma laikā, proti, no pagājušā gadsimta 90. gadu vidus līdz 2007. gadam, kad sākās ekonomikas lejupslīde. Protams, nodarbinātības un sociālās aizsardzības vajadzība izpaužas vispirmām kārtām tad, kad ir grūti ekonomiskie apstākļi.

Iespējamās turpmākās attīstības būtiskākās tendences attiecībā uz nestandarta darbu neatkarīgi no līguma veida ir saistītas ar digitalizāciju. Tāda darba izmaksu efektivitāte, kuru veic ar digitālo platformu starpniecību, netieši norāda uz to, ka iespējamie maiņas darījumi, kas iepriekš nebija ekonomiski dzīvotspējīgi savas zemās ekonomiskās vērtības dēļ salīdzinājumā ar darījuma izmaksām, tagad kļūst dzīvotspējīgi. Tādēļ viena no nozīmīgākām šīs parādības raksturīgajām iezīmēm ir “gadījuma darba ekonomika”, tas ir, vienreizēji maiņas darījumi. Lai gan informācija par šāda darba apjomu ir ļoti ierobežota, šajā dokumentā tiek lēsts, ka to cilvēku daļa, kuriem šāda veida darba attiecības nosaka viņu pamatstatusu darba tirgū, nepārsniedz 0,5% no kopējā Eiropā nodarbināto skaita. Lai gan šādu platformu ekonomiskie apsvērumi, šķiet, ir pārliecinoši, un, protams, akciju tirgus prognozē spēcīgu turpmāko izaugsmi, būtu pāragri prognozēt, ka digitālās platformas to pašreizējā formā izraisīs būtisku nodarbinātības izaugsmi. Pie turpmākas izaugsmes iespējamām šķēršļiem pieder šādu uzņēmējdarbības modeļu internalizācija uzņēmumā un tas, ka vienkāršāku uzdevumu izpildē, ko šobrīd veic platformā iesaistītie darbinieki, darbaspēks var tikt aizstāts ar jaunu tehnoloģiju.

Sociālā aizsardzība ir būtisks jautājums darbā, kas pamatojas uz digitālajām platformām. Ar platformu starpniecību organizēto “gadījuma darbu” īsais laiks un neregulārais raksturs izvirza tieši tādus pašus ar ienākumiem un citām robežvērtībām saistītus jautājumus, kā tos, kuri attiecas uz gadījuma darbiem ar pagaidu līgumiem. Tomēr visbūtiskākais darba tiesību un sociālās aizsardzības jautājums ir tas, vai darba ņēmējs ir pašnodarbināta persona, vai algots darbinieks. Attiecībā uz darbu, ko veic, izmantojot platformas, nav skaidri noteikts nodarbinātības statuss, un tas mainās atkarībā no daudzu dažādo, ar platformām saistīto darba veidu konkrētajiem apstākļiem. Īpaši svarīga nozīme ir tam, kādu vietu konkrētā platforma ieņem progresijā no vienkāršas salīdzināšanas līdz pārvaldībai. Lai gan Eiropas Sociālās apdrošināšanas platforma nesaskata lielu vajadzību veikt visaptverošu sociālās aizsardzības reformu, vismaz attiecībā uz digitālo platformu darbu virtuālajā vidē, dažās dalībvalstīs ir iesviesti attiecīgi tiesību akti.

Galvenie konstatējumi

- Agrāk, īpaši kopš pagājušā gadsimta 80. gadu beigām, bija vērojams būtisks pagaidu nodarbinātības līmeņa pieaugums. Tas izpaudās, piemēram, Francijā un Spānijā no 1985. līdz 1995. gadam, Zviedrijā pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā un Vācijā šā gadsimta sākumā. Nesen īpaši pārsteidzošs bija pieaugums Polijā, kur šis rādītājs no 1999. līdz 2007. gadam palielinājās attiecīgi no tikai 4,6% līdz 28,2%.
- Tomēr Eiropas Savienībā kopumā pēdējos desmit gados pagaidu līgumu īpatsvaram nav bijusi augšupejoša tendence; ir pat bijis neliels samazinājums no 14,5% 2006. gadā līdz 14,2% 2016. gadā.
- Augsta pagaidu līguma iespējamība attiecas uz jauniešiem, ārvalstīs dzimušiem darba ņēmējiem, cilvēkiem ar zemu izglītības līmeni un vienkāršo profesiju pārstāvjiem. Pašreiz atšķirība starp vīriešu un sieviešu attiecību ir mazāka nekā viens procentu punkts.

- Neskatoties uz pieaugumu, kas bija vērojams 15 gadu laikā līdz ekonomikas lejupslīdei, tāda pagaidu darba koeficients, ko nodrošina aģentūra, ir saglabājies labu tiesu zemāk par pagaidu līgumdarbiem. Pēdējos gados tas ir samazinājies un 2015. gadā veidoja 1,9 % no Eiropas kopējā nodarbināto skaita.
- Nepilna darbalaika darba īpatsvars, kas ir audzis jau gadu desmitiem, ir turpinājis palielināties arī kopš lejupslīdes sākuma. Šis rādītājs ir pieaudzis no 16 % 1996. gadā un pašlaik veido tikai nedaudz mazāk nekā 20 % no visām ES darbvietām (24 % attiecībā uz ES 15). Tā ir plaši izplatīta parādība, un tā aptver jebkura vecuma cilvēkus, abus dzimumus, dažādus stāvokļus darba tirgū, dažādas profesijas un nozares.
- Piemēram, Austrijā, Vācijā un Dānijā ir ievērojami palielinājusies tāda darbalaika izplatība, kam raksturīgs mazs stundu skaits nedēļā (10 vai mazāk stundu nedēļā), ES kopumā attiecīgais vīriešu īpatsvars ir palielinājies no 1,5 % līdz 2,8 % (no visiem darba ņēmējiem vīriešiem), bet sieviešu daļa ir palielinājusies no 6,1 % līdz 6,6 %; palielinājums ir vērojams, jo īpaši jauniešu vidū. Gandrīz puse no nepilna darbalaika darba ņēmējiem, kas strādā mazu stundu skaitu, neuzskata, ka viņu nodarbinātības pamatstatuss būtu darba ņēmējs.
- Apskatot nepilna darbalaika darbu kopumā, tāda nepilna darbalaika darba īpatsvars, kas nav izvēlēts labprātīgi, ir palielinājies no 22,4 % 2007. gadā līdz 29,1 % 2015. gadā. Šis izmaiņas ir saistītas ar bezdarba līmeņa izmaiņām dalībvalstīs, piemēram, spēcīgs pieaugums ir bijis Kiprā, Grieķijā un Spānijā, bet Vācijā ir bijis viskrasākais samazinājums gan bezdarbam, gan nepilna darbalaika darbam, kas nav izvēlēts labprātīgi.
- Neskatoties uz to, ka salīdzinoši vairāk vīriešu sākuši strādāt nepilna darbalaika darbu, kas nav izvēlēts labprātīgi, sieviešu, kuras strādā šādu darbu, ir divreiz vairāk. Nepilna darbalaika darbs, kas nav izvēlēts labprātīgi, ir vairāk izplatīts mazāk apmaksātās pakalpojumu profesijās un tirdzniecības un pakalpojumu nozares darba ņēmēju vidū.
- Individuālie uzņēmēji (pašnodarbinātie, kuriem nav darbinieku) veido 10 % no visiem nodarbinātajiem, bet darba devēji (pašnodarbinātie, kuriem ir darbinieki) veido 4,5 %. No pašnodarbinātajām personām 18 % var klasificēt kā atkarīgas no pašu novērtētās un objektīvās ekonomiskās situācijas.
- Pašnodarbināto skaits, kas līdz ekonomikas lejupslīdei palielinājās daudzās dalībvalstīs, pēdējos desmit gados ES līmenī ir samazinājies par gandrīz pusmiljonu. Tomēr Apvienotajā Karalistē kopš tūkstošgadu mijas tas ir strauji palielinājies, palielinājumu galvenokārt veido individuālie uzņēmēji. Čehijas Republikā, Francijā, Nīderlandē un Slovākijā arī vērojams spēcīgs pieaugums. Vācija, Polija un Zviedrija ir starp tām valstīm, kurās pašnodarbināto personu skaits ir samazinājies.
- Informācija par Nīderlandi un Vāciju liecina, ka galvenie motīvi, kas sekmējuši kļūt par pašnodarbinātiem individuālajiem uzņēmējiem, ir tādi pozitīvi faktori, kas saistīti, piemēram, ar autonomiju un izdevību. Tomēr ir arī negatīvāki iemesli, kas saistīti ar citu iespēju neesamību, un tie Vācijā vērojami vairāk nekā Nīderlandē. Procentuāli maza daļa pašnodarbināto ir personas, kas ir pat paziņojušas, ka šis statuss pieņemts tādēļ, ka tā ir vēlējies darba devējs.
- Tomēr lielu daļu (12,6 %) no pašnodarbinātajām personām Nīderlandē un Vācijā — valstīs ar salīdzinoši labi attīstītām sociālās aizsardzības sistēmām — varētu klasificēt kā “nestabili pašnodarbinātie”, pamatojoties uz dažādiem finanšu noturības un sociālās aizsardzības pasākumiem. Neraugoties uz to, liela daļa pašnodarbināto uzskata, ka viņu pašu pienākums ir nodrošināt savu sociālo aizsardzību.
- Eiropas aptauju dati liecina, ka lielāko daļu no nesenā pašnodarbinātības pieauguma veido pašnodarbinātība labi apmaksātās profesijās. Tas tika konstatēts arī pētījumos, kas pamatojas uz Apvienotās Karalistes valsts datiem.
- Vienīgie aprēķini par tāda darba izplatību, kas saistīts ar digitālām platformām, nosakot stāvokli darba tirgū konkrētā brīdī, pamatojoties uz iedzīvotāju nejaugas atlases principu, ir veikti ASV, un tajos tika lēsts, ka šāda nodarbinātība 2015. gadā bija 0,5 % no ASV kopējās nodarbinātības. Lai gan autori paziņojuši, ka šis skaitlis “raisa daudzus iebildumus”, viņi norādījuši, ka citos aprēķinos, izmantojot citas metodes, iegūts līdzīgs skaitlis.
- Eiropā visdrošākās aplēses veiktas 2016. gadā Apvienotajā Karalistē, tajās konstatēts, ka 4 % nodarbināto pagājušajā gadā veikuši šādu darbu jebkurā laikā, 25 % no tiem ziņojuši, ka tas ir bijis viņu pamatdarbs. Šie dati nav pretrunā ASV pētījumā iegūtajam rādītājam 0,5 % (konkrētā brīža rādītājs). Citos jaunākajos pētījumos ir norādīts līdzīgs skaitlis ne vien attiecībā uz Apvienoto Karalisti, bet arī Nīderlandi, Vāciju un Zviedriju.
- Mazliet vairāk vīriešu nekā sieviešu strādā, izmantojot digitālās platformas, kā arī attiecīgi vairāk jauniešu nekā vecāku cilvēku, jo īpaši starp tiem, kuri šo darbu veic intensīvi. Viņiem ar citiem darba ņēmējiem ir līdzīgs izglītības līmenis.

Papildu informācija

Ziņojums *Nestandarta nodarbinātības veidi: jaunākās tendences un nākotnes perspektīvas* ir pieejams vietnē <https://www.eurofound.europa.eu/publications/customised-report/2017/non-standard-forms-of-employment-recent-trends-and-future-prospects>

Lai saņemtu plašāku informāciju, sazinieties ar galveno pētnieku/koordinatoru *Donald Storrie*, izmantojot saiti dst@eurofound.europa.eu